

УДК 811.111;81'25

**СИМВОЛІКА В АСПЕКТІ ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ****Коваленко А.О., аспірант,  
Херсонський державний університет**

У статті проведено детальне дослідження поняття символу, а також його базових характеристик. З позиції ретроспективного вивчення аналізується зв'язок семиотичної структури та мови як носія культури. На основі висновків даного пошуку було проведено короткий аналіз семиотичної системи, притаманної жанру інтерв'ю у мас-культурному дискурсі американської та російськомовної української публіцистики, було також виокремлено певні відмінності у них, які свідчать про можливість їх подолання та використання під час перекладу.

**Ключові слова:** символ, знак, семиотична система, етнос, ментальність, культура, переклад.

В статті пропонується результати детального аналізу поняття «символ» і його основних характеристик в аспекті взаємодії семиотичної структури і мови як носія культури. На основі отриманих висновків проведено аналіз семиотичної структури жанру інтерв'ю маскультурного дискурсу в рамках американської і російськомовної української публіцистики.

**Ключевые слова:** символ, знак, семиотическая система, этнос, ментальность, культура, перевод.

**Kovalenko A.O. SYMBOLIC CONTEXT OF THE TEXT IN TRANSLATIONAL PERSPECTIVE**

The article highlights the results of the investigation of the concept of symbol and its basic characteristics. The case study is the review with the accent to its semiotic structure and language as a culture bearer. In the result of the theoretical overview, a brief comparative analysis of the American and Ukrainian mass culture's interview was conducted. Several differences in those two semiotic systems were revealed. The article presents the conclusion about the possibility of this differences overcoming and adequate transcoding in translation.

**Key words:** symbol, sign, semiotic system, ethnic, mentality, culture, translation.

Життя кожної окремої людини нерозривно пов'язане з життям його мови як в синхронічній, так і в діахронічній перспективі. Картина світу кожної особистості в рамках певного соціуму формується на базі притаманних їй оточенню уявлень, звичок, традицій, асоціацій. Усі ці деталі так чи інакше проявляються у вигляді системи символів.

**Метою статті** є дослідження символу та символіки в етнокультурному аспекті.

Завдання нашого дослідження полягає у детальному вивченні самого поняття символу та його залежності від етнічних характеристик мови, а також аналізі стилістичних та структурних семиотичних систем, пошуку способів їх компенсації засобами іншої мови та використання цих відмінностей під час перекладу.

Поняття символіки постає об'єктом дослідження багатьох наукових дисциплін – від математики та біології до лінгвістики – та філософських пошуків. Символ у багатьох словниках, зокрема європейських, визначають як певний предмет, явище чи дію, яка репрезентує інше явище, причому цей процес пов'язується з певною низкою асоціацій [1; 3; 11]. Однак таке визначення досить розпливчате та не дає чіткого розуміння природи символу та, зокрема, його взаємозв'язку

з поняттям знаку. У цьому плані досить корисним виявляється дослідження Ф. де Сосюра та Ч. Пірса в галузі семиотики та співвідношення саме цих двох понять – знаку та символу. У своїй статті А.О. Романовська [8], провівши глибокий аналіз концепцій обох авторів, доходить висновку про їх різке протиставлення у розумінні поняття символу. Відмінності, в першу чергу, пов'язані зі зв'язком між поняттями символу та знаку та умотивованості поняття символу. Так, за твердженням Ч. Пірса, символ виступає певною мірою різновидом знаку, повністю позбавленим референтної умотивованості.

Водночас символ, на думку Ф. де Сосюра, взагалі не може бути представлений як знак, що пов'язане саме з умотивованістю поняття символу. Ф. де Сосюр стверджує про обов'язковий зв'язок означувального та означення, а отже, підкреслює неможливість цілковитої довільності знака, що в аспекті досліджень у галузі лінгвістики та перекладознавства надає перспективу для пошуку у сфері обґрунтування стосунку означувального символом явища та, таким чином, розробку шляхів передачі того чи іншого символу засобами іншої мови.

Про умотивованість знаку також твердить О.С. Ахманова у своєму словнику, підкрес-



люючи вмотивованість зв'язку символу, який вона ототожнює зі знаком та референтом [1]. У цьому плані релевантними вбачаються дослідження Ю.М. Лотмана, пов'язані зі взаємозв'язком між планом змісту та планом вираження символу. Зокрема, автор доходить висновку про *непроектованість плану вираження на план змісту, який формує природу комунікативного функціонального знака. Зміст лише мерехтить через вираження, а вираження лише натякає на зміст* [4]. При цьому Ю.М. Лотман підкреслює залежність визначення символу від специфіки кожної семіотичної системи, в якій він функціонує.

У рамках нашого дослідження всі вищезазначені твердження дають підстави визначити символ як предметний образ, який на базі певних асоціативних, гносеологічних або інших зв'язків репрезентує поняття або явище. Такі зв'язки в обов'язковому порядку вмотивовані або природою означувального, або структурою символу, або характером семіотичної системи, в якій з'являється та функціонує символ. Останнє твердження виявляється значною мірою актуальним в аспекті перекладознавчих досліджень, а особливо пошуку в галузі перекладу мас-культурних текстів. Щодо характеристик семіотичної системи, тут нам хотілося б відзначити два базових аспекти, що впливають на символіку: етнокультурні та ментальні утворення, а також індивідуальні фактори, які знаходять своє відображення у символі.

Зокрема, О.О. Потебня, досліджуючи символи в народно-епічній творчості, відмічав, що *тільки з точки зору мови можна впорядкувати символи відповідно до поглядів народу, а не свавілля того, хто пише* [6]. Автор одним із перших запропонував розглядати символіку з точки зору лінгвістики, базуючись на знаннях про побут народу – носія мовного оточення, в якому функціонує символ.

У своїй статті А.С. Собільська [9], спираючись на дослідження О.М. Леонтьєва та О.Ю. Артемьєвої, стверджує важливість семіотичної системи у передачі культурного досвіду та знань, при цьому підкреслюючи, що образ світу, який є основоположним компонентом культури етносу, дозволяє суб'єкту самостійно працювати з реальністю. Автор не виключає важливість суб'єктивних уявлень та особистісного досвіду людини в цій схемі утворення семіотичної системи. Цю схему авторка розділяє на поверхневий та ядерний рівні, причому до поверхневого рівня належать ауто- та гетерорівневі уявлення від-

носно представників інших етнічних груп, а до ядерних – власне етнічна картина світу [9, с. 135].

Іншими словами, автор стверджує, що особистісна картина світу формується на базі культурно-етнічного оточення людини, а тому можна говорити і про залежність семіотичної системи, яка ґрунтується на картині світу та архетипах, від етнокультурних уявлень та ментальності певної культурної, етнічної, національної групи.

О.В. Шелестюк пропонує уявлення про символізм лексеми у вигляді *символічної аури*, яка формується на базі традиційних для культури асоціацій [10]. Прошарків такої аури може бути декілька, й актуалізуються вони залежно від контексту, в якому використовується лексема, а тому кожна лексема може нести в собі не одне символічне значення. Для носія мовної культури всі ці символічні значення зазвичай апіорі знайомі, але що робити, якщо всі їх необхідно передати засобами іншої лінгвальної системи, адже в даному випадку йдеться не про звичайну полісемію, але про цілий пласт архетипних значень, які необхідно або експлікувати, або інтерпретувати, або компенсувати, адже в іншому випадку текст буде частково або й повністю неадекватно представлений, а отже, переклад його буде неякісним.

М.К. Мамардашвілі та А.М. П'ятигорський у своїй роботі стосовно символу та свідомості стверджують, що культура уособлює те, що *культтивує об'єктивно направлений автоматизм мислення* [5, с. 193]. Тобто культура авторами розуміється як *зроблене щось без розуміння, механічно* [5, с. 192]. Це твердження, в першу чергу, пов'язано саме з ядерними, тобто базовими елементами культури, які людина сприймає несвідомо, як-то кажуть «вбирає з молоком матері». До таких базових елементів культури автори так само включають і символіку, яка одночасно слугує базисом для дослідження найрізноманітніших ідеологічних елементів певної культури. У роботі М.К. Мамардашвілі та А.М. П'ятигорський розмежовують первинний зміст, що формується на рівні структури свідомості, та вторинний зміст, що утворюється в результаті символізації. Така схема запропонована для детального розгляду художніх текстів, які належать певній культурі і можуть називатися класичними для неї. У даному аспекті йдеться про систему ідей, репрезентованих за допомогою символічного апарату. Процес трактування цього символічного апарату дозволяє

зрозуміти, що «лежить» за ідеями, тобто зрозуміти глибинний зміст символів на рівні свідомості, яка формує внутрішній глибинний план ідеології певної культури [5, с. 123].

Для перекладознавчих досліджень взаємозв'язок символіки та культури становить особливий інтерес. На практиці у процесі трансформації будь-якого типу тексту з однієї лінгвальної системи в іншу ми, по суті, займаємось інтерпретацією не тільки поверхових денотативних значень компонентів, але, в першу чергу, всіх глибинних змістових одиниць перекладу, особливо якщо вона представляє собою символ. І чим більше таких компонентів буде ретрансльовано, тим правдивішим і адекватнішим, а тому і більш якісним буде переклад. Щодо літератури, орієнтованої на масового читача, особливо текстів художніх, або публіцистичних, така семіотична система набуває досить широкого розгалуження.

Для того, щоб перекладач, який, у першу чергу, має бути інтерпретатором змісту, зміг чітко виділити зв'язок символу та означувального ним явища, предмету, дії тощо, він має бути добре знайомим із глибинними архетипами мови, а точніше, культури тієї мови, перекладом з якої він займається. М.К. Мамардашвілі та А.М. П'ятигорський, зокрема, стверджують, що *кожна культура – це індивідуальний тип співвідношення символізму та мовності* [5, с. 124]. Це явище автори пов'язують із тим, що незалежно від характеру мовної матерії [термін Мамардашвілі М.К., П'ятигорського А.М.], як при синхронному розгляді, так і в історичній перспективі масштаб використання символів буде різнитися. Автори підкреслюють, що в даному контексті *з'являється можливість культурної ситуації, всередині якої сфера використання мови була б не тільки відмежована, але й, так би мовити, була б дуже чітко об'єктивно зорієнтована. Це означає, що мова використовувалась би там у зв'язку з певними культурними об'єктами, і ми могли б спостерігати групу культурних об'єктів, у зв'язку з якими мова взагалі не використовувалась, і в яких (і для яких) використовувалась б тільки символічні утворення* [5]. Така група суто символічно репрезентованих об'єктів найчіткіше простежується на прикладі мас-культурного пласту творів, а особливо публіцистичних, які спрямовані, швидше, на поверхове читання, ніж на глибинний літературознавчий аналіз та не претендують на високу естетичну цінність. Такі

тексти найчастіше використовують символи, які притаманні культурі тієї мовної ситуації, в якій вони функціонують, та які будуть настільки зрозумілими адресатові, що він навіть не задумається над їх інтерпретацією, а адресант у свою чергу зможе представити той блок інформації, який він хотів передати читачеві.

У цьому аспекті певного значення набуває спільна стаття М.О. Новикової та О.В. Барабан, де автори звернулися до теми функціонування символіки в мас-культурних текстах. Автори зазначають, що жанри масової культури *не тільки в обов'язковому порядку містять у собі символи, але й у багато чому визначаються, структуруються своєю символічною системою* [7, с. 163]. Це явище пов'язане з актуалізацією в таких текстах мета-авторської «пам'яті культури», що базується на символіці, а тому *мас-культура, використовуючи символіку, прямо спирається не на книжково-авторську, а радше на фольклорну традицію* [там само].

У своєму дослідженні М.О. Новикова та О.В. Барабан базувалися на літературному жанрі детективу. Ми ж спробуємо, спираючись на їх досвід, розглянути тексти публіцистичного стилю, що також належать до сфери мас-культури. Матеріалом обрано жанр інтерв'ю, який у рамках мас-культурного дискурсу має свої особливості як у зовнішній архітектоніці, зокрема формі організації тексту, так і в сюжетних та смислових характеристиках.

У першу чергу звернемося до хронотопу, а саме до символіки місця дії. Ми виділяємо у структурі хронотопу символіку «свого/чужого» простору. Спираючись на фольклорні традиції, вказують на те, що свій світ завжди позитивний, тоді як чужий – або різко негативний, або так само різко позитивний. *Розпізнати чужий світ, перетнувши межі свого світу, означає вступити з ним у боротьбу та перемогти* [7, с. 164].

Зазвичай зустріч респондента та інтерв'юера відбувається в кафе або ресторані. Описання місця зустрічі виконує важливу роль у вступному слові інтерв'юера, а іноді і на початковому етапі розмови. Локація представляються у дрібних деталях, що надає зачину розмови ефект невимуженості, а основний персонаж ніби наближається до читача. Відмітимо, що такий ефект підсилюється у чоловічих виданнях, адже в них досить часто інтерв'юер зустрічається з респондентом на його, респондента, тери-



торії. Для підкріплення цього ефекту так само використовується мова самого персонажа. Зазвичай вона часто насичена якщо не вульгаризмами, то крайньою мірою лексикою, що належить до буденного розмовного ужитку. Таким чином, читач має змогу зазирнути за межі чужого для нього світу, та ніби стати «своїм серед чужих», тобто читач ніби перетинає символічну межу між буденним світом звичного для нього оточення та поринає у світ моди, стилю, кіно, театру, літератури тощо. При цьому якщо порівнювати ті самі тексти у російськомовних виданнях, у тому числі українських, та їх оригінали в англійськомовних виданнях, як правило, автор перекладеного інтерв'ю не наближає свого читача настільки близько, як в оригінальному тексті. Це в першу чергу проявляється знову ж таки у мові персонажа: вона значно менше насичена еліптичними конструкціями, або такими, що відверто порушують синтаксичні правила; вульгаризми зустрічаються, але рідше; стилістично забарвлена лексика замінюється нейтральною, або й взагалі передається книжковою.

При тому, що читач має змогу перетнути символічну межу між своїм та чужим простором, інтерв'юєр наділяє свого персонажа, тобто респондента, символікою винятковості. Цей тип символіки досить рідко актуалізується на лексичному рівні, адже автор не каже, що респондент найкращий, найгарніший, найрозумніший тощо. Натомість на персонажному рівні аналізу тексту ми можемо помітити, що головний герой тексту належить до відомої родини або є свідком надзвичайних подій, автором виняткових ідей, тощо. Крім того, символіка виключності проявляються у зовнішньому зображенні персонажів: одяг, аксесуари, взуття – все це належить до певної марки або бренду, який для читача зазвичай має бути відомим.

Тексти мас-культури априорі мають на меті охопити якнайширше коло читачів, а тому в них використовуються назви відомих марок, що можуть привернути їх увагу. У такий спосіб акцентується як сама марка, так і той, хто її використовує. Однак, якщо брати до уваги російськомовні переклади в українських виданнях, досить часто для читача бренди можуть бути не настільки відомими, або й зовсім незрозумілими. При цьому перекладач не вдається до адаптації або експлікації, і у перекладі знову ж таки, як і у випадку з мовою персонажу, головний герой інтерв'ю віддаля-

ється від читача. З огляду на те, що контакт відбувається при вторгненні в чужинний світ, зв'язок між цими двома суб'єктами комунікативного акту стає щільнішим, адже світ протагоніста російськомовного більш чужинний читачеві, ніж світ англійськомовного. Іншими словами, читач знову і знову перетинає символічну межу «свій/чужий», і символічна система насичується новими асоціативними зв'язками.

Загалом схему контакту у даному типі інтерв'ю можна відобразити у такий спосіб: респондент – інтерв'юєр – читач. Таким чином інтерв'юєр стає ретранслятором не тільки загальної теми бесіди між ним та респондентом, але й сполучною ланкою між респондентом та читачем. Ця особливість виступає однією з базових характеристик, що виділяє мас-культурне інтерв'ю серед інших його видів. Інтерв'юєр, він же автор тексту, може дозволити собі деякі вольності, як-от, наприклад, зробити уточнення, запропонувати власну думку, що, якщо взяти до уваги переклад, можуть видаватися за погляди головного персонажа інтерв'ю.

Таким чином, можна зробити висновки про різницю у структурі символіки англійськомовної та російськомовної інтерв'ю дискурсу мас-культури. Ця різниця, у першу чергу, проявляється у співвідношенні свого та чужого: в російськомовному тексті світ персонажа більш чужинний читачеві. З огляду на взаємозв'язок семіотичної системи з етнічними та соціально-ментальними особливостями культури, мова якої використовується у тексті, ми дозволимо собі стверджувати, що інтерв'ю російськомовного мас-культурного інтерв'ю, притаманного нашій ментальності, посилення символізму чужинного є деякою мірою способом акцентуації певних деталей та образів. При цьому відбувається контакт між двома культурами (культурою оригіналу та мови перекладу): з однієї в іншу переходять певні поняття, що одразу ж обростають певною низкою асоціацій та прошарків символічної аури, якщо говорити термінами О.В. Шелестюк. Ефект чужинності досягається як за допомогою як лексичних, так і контекстуальних складових та вдалого використання їх автором чи то перекладачем тексту.

Перспективність нашого дослідження вбачаємо у подальшому пошуку відмінностей у семіотичних системах двох культур та способів використання їх під час перекладу.

**ЛІТЕРАТУРА:**

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : «Советская энциклопедия», 1966. – 608 с.
2. Структура и форма : размышления об одной работе Владимира Проппа // Французская семиотика: от структурализма к постструктурализму / Клод Леви-Стросс ; [пер. с фр. и вступ. ст. Г.К. Косикова]. – М. : Изд. Группа «Прогресс», 2000. – С. 123–134.
3. Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В.Н. Ярцева]. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
4. Лотман Ю.М. Структура художественного текста / Ю.М. Лотман // Об искусстве. – СПб.: «Искусство – СПб», 1998. – С. 14–285.
5. Мамардашвили М.К. Символ и сознание. Метафизическое рассуждение о сознании, символике и языке / М.К. Мамардашвили, А.М. Пятигорский. – М.: Школа «Язык русской культуры», 1997. – 213 с.
6. Медведева А.В. Символическое значение как тип значения слова (на материале русских и английских значений обиходно-бытовых ситуаций, предметов и явлений материальной культуры) : дис... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / А.В. Медведева. – Воронеж, 2000.
7. Новикова М.А. Символика и жанр текста (на материале детективного жанра) / М.А. Новикова, Е.В. Барабан ; [редкол. Г.Г. Почепцов (голов. ред.) та ін.] // Вісник Київського лінгвістичного університету. – 1998.– № 1. – С.163–170. – (Серія: Філологія : наукове видання). – Т. 1.
8. Романовська А.О. Символ в отношении к лингвистике, семиотике, коммуникации // Веснік БДУ. – Сер. 4. – 2008. – № 2. – С. 49–53.
9. Собильська А.С. Феномен цвета в символическому восприятті етнокультурою картини мира // Символическое и архетипное в культуре и социальных отношениях : материалы III международной научно-практической конференции (5-6 марта 2013 года) - Прага: Vědecko vydavatelské centrum «Sociosféra- CZ», 2013. – С. 134–136.
10. Шелестюк Е.В. О лингвистическом исследовании символа / Е.В. Шелестюк. – ВЯ. – 1997. – № 4. – С. 125–141.
11. Robert P . Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française. Paris, 1973.